Modern Avrupa'nın Gelişmesinde Türk Etkisi

HALİL İNALCIK
Chicago Üniversitesi

Batıda Avrupa merkezli tarih görüşünün yerini gerçek dünya tarihi kavramının almasından bu yana, dünyanın çok önemli bir bölgesinde beşyüz yıldan fazla hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu tarihi yeni bir ilgi odağı oluşturuyor. Avrupa tarihindeki Osmanlı imparatorluğunun yeri problemi üzerine Avrupa ve Amerika'da son zamanlarda yapılan bir dizi katkı, bu artan ilginin bir işareti sayılabilir. Esas itibariyle Osmanlı belgelerinden yararlanmamaları nedeniyle yeni çalışmaların bir kısmı belli ön yargılardan arınmamış da olsa, bunlar, yeni düşünceler ve yeni yönelimleri keşfetmişlerdir.

Bu yayınların ışığında şimdi biz, mesela, Osmanlı devletinin Avrupa politikalarındaki kuvvetler dengesinde nasıl önemli bir faktör haline geldiğini konuşabiliyoruz. 1430'dan 1525'e kadar süren İtalya savaşlarının ilk dönemi sırasında bile Osmanlı devleti, İtalyan diplomasisinde önemli bir faktördü. Fr. Babinger ve J. Kissling, İtalyan arşiv materyallerine dayanan çalışmalarında, ve S. Fisher, Pfefferman, Schwoebel, D. Vaugan konuya daha genel yaklaşımlarında, İtalyan saraylarının Osmanlı Sultanıyla ilişkileri nasıl sürdürdüğünü gösterdiler. Bu tür siyasî ve askerî konular gö-

rüşmelerle halledildiği ve asla yazıya geçirilmediği için Batı arşivlerinde konuyla ilgili fazla bir malzeme yoktur. Fakat bazen bir Osmanlı askerî müdahalesi gerçekten istenmese bile, gözdağı vermek için gizli bir işbirliği söylentisi kullanılıyordu. Büyük baskı altında kalan İtalyan devletleri son çare olarak Osmanlıyı yardıma çağırma tehdidini kullandılar. 1525'de kralları İmparator tarafından tutsak edilen Fransızlar da fiilen bu İtalyan politikasına başvurdular. Osmanlılar 1526'da Macaristan'ı işgal etmek ve 1532'de Akdeniz'de İmparator'a karşı bir deniz cephesi açmak için bu fırsatı memnuniyetle karşıladı, tıpkı geçmişte Venedik'e karşı İtalya'daki durumdan yararlandıkları gibi. 1480'den itibaren Osmanlılar her zaman İtalya'yı işgal etmeyi düşündüler. Kararlı bir adım için onları tereddüde götüren iki faktör, Papa ve İmparator önderliğinde birleşmiş bir Avrupa'nın direniş ihtimali, ve kendi deniz gücünün bir deniz cephesi açma noktasındaki zaafı. Fakat 1537'de Kanuni Sultan Süleyman, harekete geçme zamanının geldiğini düşündü. Daha 1531'de Venedik elçisi, Venedik dükasına şöyle yazıyordu: " Süleyman, 'Roma'ya, Roma'ya' diyor ve Sezar lakabı nedeniyle İmparator'dan nefret ediyor çünkü bu kendisinin de Sezar [*Kayser-i Rum*] diye anılmasına yol açıyor". 1537 ve 1538'de Osmanlıların Adriyatik kıyılarındaki Venedik kalelerini ve Korfu adasını ele geçirme girişimleri aslında İtalya işgaline bir hazırlıktı. O zaman Fransa Osmanlı'nın müttefikiydi. Korfu kuşatması, Fransız deniz gücü tarafından desteklenmişti. Fakat Kral ve İmparator bütün Avrupa hıristiyanlığını ilgilendiren büyük tehlikeyi gördü. 1538 Temmuzunda Francis, Charles V ile Aigues-Mortes'de barış yaptı ve dahası, Osmanlılara karşı yapılacak bir sefere katılacağına söz verdi. İki ay sonra Sultan'ın büyük amirali Barbaros, Preveze'de güçlü bir haçlı donanmasını yenmeyi başardı. Daha sonra bu zafer, Fransız ittifakı olmadan faydasız bir hale geldi.

Vurgulamaya çalıştığım şey, Osmanlılar İtalyan savaşlarının ikinci döneminde aktif bir unsur haline geldiler ve öyle bir an geldi ki İtalya için mücadele eden Batılılar, kuvvetler dengesinin Sultan lehine kaybedildiğini gördüler. Burada, Osmanlıların

Fransa ittifakının değerini tamamen takdir ettiklerini ve Kralı finansal olarak da desteklediklerini ilave etmek gerekiyor. 1533'de Padişah Francis'e, Charles V'e karşı İngiltere ve Almanya prensleriyle koalisyon kurmasını sağlamak için toplam yüzbin altın gönderdi. İki yıl sonra Fransa Kralı Padişah'dan bir milyon düka altını ek talepte bulundu. Daha sonra 1555'de Fransa Kralı II. Henry, paraya sıkışınca, Fransa'da faizi yüzde 12 ile 16 arasında değişen borçlanma bonosu çıkardı ve o zaman aralarında paşaların da bulunduğu pek çok Türk bu borçlanmaya para yatırmayı kârlı buldu. Kral, Sultan'ın Yahudi vergi mültezimi Joseph Nasi'den [Yusuf Nasi] 150.000 scudo borç aldı. Kendi payına Fransa kralı, Avrupa'daki Habsburg üstünlüğünü kontrol altına alan esas güç olarak Osmanlı ittifakının öneminin çok iyi farkındaydı. 1532'de I. Francis, Venedik büyükelçisine, Osmanlı İmparatorluğunu, Avrupa devletlerinin Charles V'e karşı devamlı varlığını garanti eden yegane güç olarak gördüğünü açıkladı.

Kısacası Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılda Avrupa'daki kuvvet dengesinde ve sonuç olarak Batı'daki ulus-devletlerin yükselişinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bu rolün 1580'den sonraki dönemde İngiliz ve Hollandalıların aldığı Osmanlı destek ve teşvikinde devam ettiği görülür ki o zaman bu uluslar Habsburgların üstünlük girişimlerine karşı Avrupa direnişinin öncüleri olduklarını kanıtlamışlardır.

Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda Protestan ve Kalvinistlerin desteklenmesi, Avrupa'daki Osmanlı politikasının temel prensiplerinden birisiydi. Daha 1552'de Sultan Süleyman Almanya'daki Protestan prensleri Papa ve İmparatora karşı kışkırtmaya çalıştı. Onlara gönderdiği mektupta, kendisinin bir sefer başlatmak üzere olduğunu, Almanya'ya girdiği zaman kendilerinin bir zarar görmeyeceğine yemin ettiğini söylüyordu. Melanchton, sonuçta Sultan'ın bir memuru olan İstanbul Patriği ile doğrudan temas halindeydi. Daha sonra, Aşağı Ülkelerdeki ve İspanya'ya bağlı diğer topraklardaki Lüteryan prenslere gönderdiği bir mektupta

Padişah askeri yardım teklif etti ve onları kendine yakın gördü, çünkü onlar putlara tapmıyor, tek Tanrıya inanıyor ve Papa ve İmparatora karşı savaşıyorlardı. Osmanlı hakimiyeti altında Macaristan ve Transilvanya'da serbestçe Kalvinizm propagandası yapılıyordu ki bu ülkeler onyedinci yüzyılda Kalvinist ve Unitarianların kalesi haline geldi. Habsburglar üzerindeki Osmanlı baskısının Avrupa'da Protestanlığın yayılmasında önemli bir faktör olduğu gerçeği, oldukça inandırıcı bir argümandır.

Ayrıca işaret edilmelidir ki Doğu Avrupa politikalarındaki büyük bir güç olarak, o zaman bölgede hakimiyet kurmaya ve pekiştirmeye çalışan Jagellonlara ve Altın Ordu'ya karşı Moskova-Kırım ittifakını desteklemek suretiyle Osmanlılar, Moskova'nın yükselişine katkıda bulunmuştur. Osmanlılar onaltıncı yüzyıl ortalarında Moskova'nın üstünlük ve yayılmasının, Karadeniz ve Kafkasya'daki çıkarları açısından oluşturduğu tehlikeyi gördükleri zaman ise iş işten geçmişti.

Bu noktada daha ayrıntılı bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile olan ekonomik ilişkilerine geçmek istiyorum.

Osmanlı ekonomisinden bahsederken, Osmanlı hakim sınıfının üretici sınıflara karşı tavrını ve geneldeki ekonomi politikası problemini gözden kaçırmamak gerekir.

Her şeyden önce Osmanlı devletinin Avrupa-Asya steplerinde modelleri bulunan göçebe imparatorluklardan birisi olmadığı vurgulanmalıdır. O, bütün o yaşlanmış idarî prensipleri ve kurumlarıyla tipik bir Orta Doğu imparatorluğuydu. Öncelikle hakimiyeti altındaki yerleşik nüfusun korunması ve onların tarımsal ve ticarî çıkarlarının geliştirilmesiyle ilgileniyordu. Bu politikanın esas itibariyle ekonomik zihniyete değil, devletin finansal sonuçlarına dayandığı ilave edilmelidir. Onüçüncü yüzyılda Osmanlı sınır boyu nüfusunda göçebe unsurlar belli bir rol oynamış da olsa, Osmanlı devleti kısa zamanda, bir Ortadoğu devletinin temel yapısına sahip tipik bir İslamî sultanlık haline geldi.

Hukuk düzeni ve hareket tarzı bu noktada hiçbir kuşkuya yer bırakmaz. Mesela biliyoruz ki, Osmanlı devletinin onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda yapmak zorunda kaldığı en uzun iç çatışma, devletin yerleşik nüfusun çıkarlarına uyarak İç Anadolu'daki Uzun-Yayla ve Fırat'tan Batı Anadolu'ya uzanan Toros sıradağları göçebelerini kontrol altına alma girişiminden kaynaklanmıştır.

Osmanlı imparatorluğunun ekonomik sistemi ve temel ekonomik prensipleri, kendisinden önce antik zamanlardan beri gelen Ortadoğu imparatorluklarındaki geleneksel devlet ve toplum görüşünden alınmıştır. Bu prensipler, yöneticilerin davranış ve politikalarını belirlediğinden, büyük ölçüde pratik bir öneme sahipti.

İslam devletinde, önceki Ortadoğu devletlerinde olduğu gibi, bütün toplum katmanları ve bütün zenginlik kaynakları, hükümdarın gücünü koruma ve artırma yükümlülüğü altındaydı. Bu nedenle, bütün siyasî ve sosyal kurumlar ve her çeşit ekonomik faaliyet, bu hedefe ulaşmak için devlet tarafından düzenleniyordu. Toplumun iki ana gruba ayrıldığı kabul ediliyordu- hükümdarın otoritesini temsil edenler (yöneticiler, askerler, din adamları) ve sıradan teb'a, yani reaya. İlk gruba mensup olanlar üretimle ilgilenmiyor ve vergi vermiyordu, ikinci gruptakiler ise üretenler ve vergi ödeyenlerdi. Devletin önem verdiği temel özellik, her bireyin kendi sınıfında kalmasıydı; bu, siyasi-sosyal düzen ve uyumun temel gereği kabul ediliyordu.

Orta Doğu devletleri, vergi gelirlerini artırmak için ekonomik faaliyetleri geliştirmenin ve reayanın bütün sınıflarında mümkün olan en büyük üretim artışını sağlamanın gereğini kabul ediyordu. Ekili toprakların kanallar açmak suretiyle artırılması, yollar, köprüler ve kervansaraylar inşa etmek ve yolcuların güvenliğini sağlamak suretiyle de farklı bölgeler arasındaki ticaretin geliştirilmesi gerektiği öneriliyordu.

Üreticiler sınıfının kendi içinde, toprağı işleyenler ve sanat erbabı, tüccarlardan farklı bir hukuk nizamnamesine tabiydi; ilk

grubun üretim metotları ve kâr marjları sıkı bir devlet kontrolü altındaydı, çünkü bu toplum görüşüne göre bunlar, hayatın temel ihtiyaçlarını üreten ve bu nedenle yaptığı işler sosyal ve siyasî düzenin korunmasıyla en yakından ilgili sınıflardı. Bu yüzden, bir köylü veya bir sanat erbabının üretim metodunu serbestçe değiştirmesi tasvip edilmiyordu; faaliyetlerine sadece devlet tarafından ortaya konan kuralların sınırları çerçevesinde izin veriliyordu. Orta Doğu toplumunda, sermayedar olmaya izin veren şartları serbestçe taşıyanlar sadece tüccarlardı. "Tüccar", bu bağlamda, bölgeler arası ticaretle veya uzak diyarlardan ithal edilmiş malların satışı işiyle uğraşan büyük iş adamı demektir. Şehirlerde kendileri tarafından üretilmiş malları satan ve bu malları ikinci elde satan ticaret erbabı "tüccar" kategorisinin dışında kalır. Tüccar sınıfı, *hisbe* nizamnamelerine, yani çarşıda makul pazarlığı sağlayan dinî hukuk (fıkıh) kurallarına tabi değildi.

Osmanlılarda şehzadeler için yazılan bir nasihat kitabında, onbeşinci yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan Sinan Paşa'nın *Maarifname*'sinde, hükümdara şu tavsiyelerde bulunulur:

> Ülkendeki tüccarlara iyi davran; her zaman onları kolla; kimsenin onlara zarar vermesine izin verme; kimsenin onların düzenini bozmasına izin verme çünkü onların ticaretiyle memleket zenginleşir, ve onların malları sayesinde dünyada ucuzluk yayılır; onlar aracılığıyla Sultanın yüce şöhreti çevredeki ülkelere taşınır ve onlar tarafından ülkenin zenginliği artar.

Osmanlı mahkemeleri tarafından yayınlanmış devlet belgelerine bakarken insan, yönetimin her zaman en fazla yukarıda özetlenen prensiplerin uygulanmasıyla ilgilendiği gerçeğini şaşkınlıkla fark eder.

Osmanlı hükümetinin ticareti geliştirmeye ve tüccar sınıfının çıkarlarını korumaya gösterdiği ilgi, ifadesini çeşitli şekillerde buluyordu.

Padişahların yabancılara kapitülasyonları ihsan etmesinin esas amacı, ticareti teşvik etmekti. Şurası vurgulanmalıdır ki, bir

kapitülasyon asla karşılıklı anlaşmaya dayanan bir belge sayılmıyordu ve Padişah'ın imtiyaz ihsanı olma karakterini, aynı imtiyazları Habsburglara ve Rusya'ya vermek zorunda kaldıkları onsekizinci yüzyıla kadar korudu. Bu fiilî değişimden önce, Padişah, karşı tarafın dostluk sözünü bozması halinde tek taraflı olarak karar verme otoritesini elinde tutuyor ve kapitülasyon geçerliğini kaybediyordu.

Padişah tarafından ihsan edilen bir imtiyaz olma özelliği kabul edilmekle beraber kapitülasyon yine de belli siyasî, finansal ve ekonomik beklentilerle veriliyordu. Belirleyici faktörler genellikle Hıristiyan dünyadan bir müttefik kazanma fırsatı, yün kıyafet, kalay, çelik ve kâğıt gibi az bulunan malları elde etmek ve imparatorluk hazinesinin esas nakit para kaynağı olan gümrük gelirlerini artırmak idi.

Bazen iddia edildiği gibi Osmanlı imparatorluğu ekonomik olarak kendine yeten bir yapıya sahip değildi. Mesela Batı gümüşünü ithal etmek ekonomi ve finans açısından hayati önem taşıyordu. Bunun ithalatı vergi muafiyetiyle teşvik ediliyordu ve altının daha ucuz olduğu Doğu ülkelerine akışını engellemek için önlemler alınıyordu. Avrupalılar, Osmanlıların Doğu Akdenizde kendi ticaretlerine bağımlı olduğunu çok iyi biliyorlardı ve kapitülasyonlardaki özel bir imtiyaz için pazarlık yapmak zorunda kaldıklarında en büyük silahları Osmanlı limanlarını boykot edeceklerine dair tehdit savurmalarıydı.

1516 ile 1550 arasında Arap ülkelerinin ilhakıyla birlikte Osmanlı imparatorluğunun ekonomik tarihinde yeni bir devir başladı ki böylece Osmanlı, fiilen Akdeniz ve Hint Okyanusu arasındaki ticaret yollarının kontrolünü eline geçiriyordu. Onaltıncı yüzyıl boyunca Ortadoğu'nun Hindistan ve Güneydoğu Asya'dan direkt olarak baharat almaya devam etmesi herkesin bildiği bir gerçektir. Osmanlı kayıtlarına göre, 1562'de sadece Mekke'den Şam'a taşınan baharatlara uygulanan gümrük vergisinin miktarı 110 bin altın dükadır. İşin dikkat edilmesi gereken

ilginç yanı şudur ki, orada ithal edilen baharatlar daha kuzeye gitmek üzere gemilere yüklemek amacıyla Bursa ve İstanbul'a gidiyordu. İlginç bir örnek vermek gerekirse, 1547'de yünlü kumaş satan ve büyük miktarlarda baharat alan bir Macar tüccarını Bursa'da görüyoruz.

Bu dönemde Batıda yeni yükselen ulus-devletler Fransa, İngiltere ve Hollanda, Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret imtiyazı elde etmeyi en fazla arzu eden ülkeler oldu. Doğu Akdeniz'in, eskiden olduğu gibi ekonomik kalkınma için en fazla gelecek vadeden bölge olduğu inancı vardı. 1550'lerde o zaman Avrupa'daki baharat ticaretini kontrol eden Marrano'lu Mendes ailesinin yerleşmek için Osmanlı başkentine gelmesi sadece dinî temellere dayanmıyordu.

Doğu Akdeniz'deki Venedik hakimiyetine karşı Osmanlılar her zaman rakip uluslara olumlu baktı, önce Cenevizlilere, sonra Raguzalılara ve onbeşinci yüzyılda Floransalılara.

Batılı uluslar arasında Fransızlar ilk ilerlemeyi, Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Memlük kapitülasyonlarını yenilemesinden sonra Suriye ve Mısır'da sağladı. Fakat Doğu Akdeniz'de gerçekten Venediklilerin yerini almaya başlamaları 1570-73'deki Osmanlı-Venedik savaşından sonradır. Bununla beraber, 1536'deki Fransız kapitülasyonları adı verilen şey, asla bir sonuca bağlanmadı. Fransızlara verilen ilk resmi Osmanlı kapitülasyonunun yılı 1569'dur. O günden sonra diğer Batılı ülkeler Fransız bayrağı altında gemi yüzdürmek ve ticaret yapmak zorunda kaldı. Onyedinci yüzyılın başında Doğu Akdeniz'deki Fransız ticaretinin hacmi otuz Fransız livresine ulaştı ki bu o zamanın Fransa ticaretinin yarısını meydana getiriyordu. Daha sonra İngiliz ve Hollandalılar Habsburglara karşı Fransa'dan daha da güçlü rakipler olduklarını kanıtladıkları zaman, Osmanlılar bu uluslara da kapitülasyonları ihsan ederek yardımcı olmakta tereddüt etmedi; İngilizlere 1580'de ve Hollandalılara 1612'de bu imtiyazı tanıdı. 1642 ve 1660 arasındaki iç savaş

dönemi dışında onyedinci yüzyılda İngilizler Doğu Akdeniz ticaretinde öncüydü. O çağa ait bir kaynağa göre ana ihracat ürünü olan İngiliz tekstili için Doğu Akdeniz pazarı üçte bir oranında genişledi ve bütün İngiliz üreticilerin dörtte biri Doğu Akdeniz'e ihracat yapıyordu. W. Sombart'ın kaydettiği gibi, Batı ekonomik yayılması için Doğu Akdeniz ticaretinin önemini kavramadan Batı kapitalizminin yükselişini anlamak mümkün değildir.

Kapitülasyon imtiyazları kademeli olarak o kadar yaygınlaştırıldı ki, Doğu Akdeniz ticareti uzmanları olan Paul Masson ve R. Mantran, onyedinci yüzyılda yabancı tüccarlara karşı Osmanlı imparatorluğundan daha fazla liberal politika uygulayan dünyada başka hiçbir devlet bulunmadığını tam bir görüş birliği içinde vurgulayabiliyor.

Osmanlıların o zaman ticaret dengesi hakkında hiçbir fikirleri yoktu; bu fikri ilk defa açık bir şekilde tanımlanmış haliyle ancak onaltıncı yüzyılın merkantilist İngiltere'sinde buluyoruz. Eski çağlardan kalma Orta Doğu geleneğine dayanan Osmanlı ticaret politikasına göre devlet, iç pazardaki mal hacmiyle her şeyin üzerinde kabul edilmeliydi. Öyle ki özellikle şehirlerdeki ahali ve sanat erbabı ihtiyaç maddeleri ve hammaddelerde kıtlık sıkıntısı çekmeyecektir. Sonuç olarak ithalat her zaman iyi karşılanmış ve teşvik edilmiş, ihracat ise önlenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle bazen ihracat için daha yüksek gümrük oranlarıyla, hatta buğday, pamuk, deri ve balmumu gibi mallara konan ihracat yasağıyla karşılaşıyoruz. Gümüş ve altın ithalatını teşvik için, bunlar gümrük vergisinden muaftı ve ihracatını engellemek için her türlü adım atılıyordu. Osmanlılar kesinlikle külçeciydiler; bu Batıdaki gerçek merkantilizm öncesindeki dönemdir. Batıdaki merkantilist ülkelerle arasındaki fark, Osmanlıların devlet ve toplumun temel dayanağı olarak lonca sistemine bağlı olmasıydı. Avrupalılar ise mamul madde ihracatının, külçeleri dışarıdan getirmenin temel bir aracı olduğunu görmüşlerdi. Da-

ha kârlı bir ticaret dengesi kurmayı başarmak amacıyla, yerli endüstri ve ticaret organizasyonlarını kapitalist çizgide geliştirmek, daha çok mal satmak ve daha çok dünya pazarını fethetmek için ele aldılar. Bu arada, onbeşinci yüzyılda Batı ticaret dengelerindeki gittikçe artan olumsuzluğun belki de onları bu yöne ittiği ve onların merkantilist bir politika geliştirmesine yol açtığı, çünkü Doğuya ihraç edecek kıyafet ve madenlerden başka önemli bir ticaret malına sahip olmadıkları söylenebilir. Kapitülasyonlar bu modeli tamamlayıcı nitelikteydi ve şunu kaydetmekte fayda var ki, merkantilist Batı ülkeleri öncelikle Doğu Akdeniz'de kendi şirketlerini kurmak ve kapitülasyonları elde etmekle ilgilenmişti. Osmanlılar farkında olmadan modern kapitalizmin yükselmesini sağlayan Avrupalı bir ekonomik sistemin parçası oldular.

YORUM

C. M. Kortepeter
New York Üniversitesi

Wisconsin Üniversitesi'nin desteğiyle Profesör Kemal Karpat tarafından Türk Araştırmaları üzerine düzenlenen bu konferans, önemli bir olaydır. Türkler neredeyse bin yıl Orta Doğu tarihinin hakim unsuru olmakla beraber Türklerle ilgili çalışmalar bir çok eksikliğin sıkıntısı içindedir. Bu gözlem Doğu Avrupa tarihi öğrencileri Osmanlı tarihi ve kurumlarıyla ilgili gerekli bilgi elde olmadan siyasî, ekonomik ve sosyal olayları incelemeye giriştiği zaman özellikle açığa çıkmaktadır.

Bugün Profesör Halil İnalcık tarafından sunulan tebliğin ortaya attığı Doğu Avrupa tarihinin bazı önemli sorunları üzerine kısaca yorum yapmam istendi. Profesör İnalcık, Arnavutluk defterleri, Stefan Duşan devri ve Fatih Kanunnameleri üzerine yaptığı çok iyi bilinen çalışmalarıyla, meslektaşlarıyla birlikte, Osmanlı Doğu Avrupası üzerine yapılan bilimsel çalışmaların temellerini atmıştır.

Reform çağı sırasındaki Osmanlı Doğu Avrupası üzerine yaptığım çalışmalar ışığında, İnalcık'ın tebliği tarafından ortaya atılan bazı genel sorunlar üzerine detaylı yorum getirmek isterim.

1. *Kaynaklar*: Profesör İnalcık, Doğu Avrupa araştırması için Osmanlı arşivlerinin merkezi önemi üzerine açıklamada bulundu. Bu noktaya bir itirazım olmamakla beraber, burada iki gözlemimi aktarmak isterim. Seyahat ve arşivlerde zaman geçirmek üzere ayırdığımız nispeten yetersiz fonlara bağımlı olduğumuzdan, bugüne kadar Osmanlı arşivleri Amerikan bilim adamları için girilmez bir yer durumundadır. İstanbul'a ulaşır ulaşmaz arşiv materyallerinin etkili bir şekilde kullanılabilmesi amacına yönelik olarak arşivlerdeki en önemli serilerin bir takvimini hazırlama hedefi orada duruyor. Bu bağlamda Prof. Benningsen ve meslektaşları tarafından Osmanlı-Rus ilişkilerinin takvimini hazırlama yönünde yapılan çalışma, fazlasıyla övgüye değer niteliktedir. Şurası da açıktır ki, Osmanlı arşivlerinin dışında, Avusturya, Macaristan, Romanya, Polonya, Rusya vs. gibi ülkelerde de resmi belgeler arasında büyük bir bilgi deposu, araştırmacıları bekliyor. Bu materyalin büyük bir kısmı sistematik bir düzene konulmuş durumdadır ve çoğu basılmış versiyonları ABD kütüphanelerinde kullanımdadır. Burada Hurmuzaki, Veress, Abrahamovicz ve Dorev'in kolleksiyonları kayd edilebilir.

2. *Avrupada Kuvvet Dengesi*: Profesör İnalcık'ın belirttiği gibi Doğu Avrupa'daki Osmanlı varlığı ve faaliyetleri Avrupa tarihindeki olaylara sıklıkla nihai katkıda bulunmuştur. Bazı yüzyıllarda Osmanlı hükümetinin bugün geri besleme (*feedback*) adı verilen kapasiteye sahip olduğu açıktır. Yani bir köylünün şikayeti hükümetin en yüksek mevkilerinde duyulabiliyordu ve çoğunlukla bir çözüm yolu bulunuyordu. Dahilî planda imparatorluğun çöküşü belki de idarî Şikayetname sürecinin bozulduğu günlerden başlatılabilir. Osmanlılar, kendi çağlarında Doğu Avrupa ile olan ilişkilerde büyük oranda bir esnekliğe sahip

olduklarına dair de bize kanıtlar sunuyor. Macaristan toprakları bir eyalet (Budin Beylerbeyiliği) veya bir vasal (Erdel veya Transilvanya prensliği) olarak yönetildi. Yerli Prensler Erdel, Eflak ve Boğdan'ı idare etti. Osmanlılar onların dış işleri, gümrük gelirleri ve savaş ve barışla ilgili işlerini kontrol altında tuttu (Erdel'deki bazı istisnalar dışında). Kırım Tatarlarına, Osmanlıların Polonya-Litvanya, Moskova veya İran'la olan ilişkilerini rahatsız etmedikçe steplerde ve Tatar politikalarında serbestlik tanınmıştı. Uzun vadeli düşünüldüğünde, Osmanlılar böyle bir politik esnekliği korudukları için övülmelidir, moral anlamda ise asıl övgüyü hak eden, millet sistemi, düşük gümrük vergileri ve imtiyaz veya kapitülasyon kavramını getiren İslamî uygulamalardır ki bunlar Osmanlıların hızlı bir şekilde modernleşmesini veya dinî azınlıkların Osmanlı politikalarının içine çekilmesini engellemiştir.

3. *Ekonomik ilişkiler*: Profesör İnalcık aynı zamanda Osmanlı'nın Avrupa ile olan ekonomik ilişkilerinin ana hatlarına değindi. Osmanlılarla Avrupalılar arasındaki ticaret ve alış verişin hukukî durumu hakkında ayrıntılı bir inceleme için öğrenci, Profesör İnalcık tarafından yazılan "İmtiyazat" maddesine (*Encyclopaedia of Islam* III, 1179-1189) başvurması konusunda uyarılır. Osmanlı İmparatorluğu gıda maddeleri bakımından açık bir şekilde kendine yeterliydi fakat bazı stratejik hammadde ve ateşli silahların kıtlığını çekiyordu. Bu nedenle Osmanlıların, İngiltere'de terkedilmiş manastırların çatılarından kurşun, Fransa ve İsviçre'de ateşli silahlar, Erdel maden ocaklarında gümüş, Kafkaslarda demir cevheri, ipek ve köle, Moskova'da kürk ve Kürt aşiretleri bölgelerinde güherçile peşinde olduğunu görüyoruz. Aynı zamanda biliyoruz ki Osmanlılar koyun, maden cevheri ve hububat ihracatını dikkatli bir şekilde kontrol ederken, Venedik, Polonya ve bu ülkeden İngiltere'ye domuz ve büyük baş hayvan ihracatını teşvik etti. Osmanlı fetih modeli incelenirken kritik mineral ve insan gücü kıtlığının önemi göz ardı edilmemelidir.

4. *Şiilik, Reformasyon ve Osmanlı Liderliği Problemi*: Ne var ki bu bölgeye siyasî bir birliğin parçası olarak bakmadan, birisinin dikkatini Doğu Avrupa veya Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir bölgesinde yoğunlaştırması yeterli değildir. En kapasiteli Osmanlı liderleri, sadece Avrupa'daki değil, Asya ve Kuzey Afrika'daki siyasi ve ekonomik konularla da ilgilenebilecek durumdaydı. Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda Osmanlı liderlerinin geldikleri yer, başta Arnavutluk, Bosna, Macaristan vs. olmak üzere Doğu Avrupa, çoğu devşirme sisteminin ürünü olan Osmanlı liderlerinin siyasi stilini etkilemiş gibi görünüyor. Neredeyse hiç fire vermeden Sultan'dan ordu komutanlarına kadar Osmanlı liderleri Protestan reformasyonuna destek verdi ve Doğu Avrupa'nın köylü ve kentli sınıflarını korumaya çalıştı. Bu aydınlanmış politika bu haliyle neredeyse onsekizinci yüzyıla kadar Macaristan'ın Türklerin elinde kalmasını garantiledi ve Habsburglar'dan gelen güneydoğu kanadında dinî ve siyasî birliği yeniden kurma yönündeki her türlü girişimi bütünüyle tahrip etti.

Reformasyon, Hıristiyan dünyanın birliğine kökten ve kalıcı bir darbe vururken, aynı dönemde Osmanlılar, Safevi İran Devletinin yükselişinden ve Osmanlı İslam sünniliğine tamamen tezat teşkil eden Onlki imam dogması ve epistemolojisi tanımlamasından kaynaklanan benzeri bir iç mücadele ile karşı karşıyaydı. İlginçtir ki çoğu Avrupa kökenli olan Osmanlı liderliği, Hıristiyan reformist görüşlerine karşı hassas davranmış görünürken, Şii öğretisine bağlı olduğundan şüphelendiği Osmanlı vatandaşlarına karşı aşırı bir sertlik ve acımasızlık sergilemiştir. İşin merak edilecek yanı, bu düşmana karşı basit bir uzlaşma problemiyle kendi insanları arasındaki bir sapkınlığı bastırma arasındaki bir tezat mı sözkonusu yoksa Osmanlı eliti aslında daha iyi anladığı konulara daha hukukî yollarla mı yaklaştı? Bunlar sık sık kendi ana dilleri olan Balkan dillerinde entrikalar hazırlıyor veya görüşmeler yapabiliyordu.

Açıkçası Osmanlı İmparatorluğunun Avrupadaki önemli siyasi ve sosyal gelişmelerle olan ilişkisi henüz yeterli ilgiyi görmüş değil. Osmanlı Avrupa ilişkileri temel problemine gelecek araştırma ve tartışmalarla ilgili programda yer vermek bu konferansın boynun borcudur.

Çeviren: Kemal Kahraman

Modern Ortadoğu'nun Osmanlı Geçmişi[1]

ALBERT HOURANI
St. Antony's College, Oxford

Ben bu akşam, onaltıncı yüzyıl başlarından yirminci yüzyıl başlarına (ya da daha fazla kesinleştirmek gerekirse 1516'dan 1918'e) kadar uzanan 400 yıllık bir tarih hakkında konuşmak istiyorum. Sözkonusu tarihlerde Arap ülkelerinin çoğu, Osmanlı Türkleri tarafından başkentleri olan İstanbul'dan idare edildi. Arapların tarihini konu alan eski kitaplarda bu devirle ilgili söylenmiş pek fazla bir şey bulamazsınız. Ben bir keresinde çok tanınan Arap tarihçilerinden birisine niye bu devri neredeyse dışarıda bırakmış olduklarını sorduğumda cevabı şu olmuştu: "Çünkü o yüzyıllarda gerçekten Arap tarihi yoktu". *A priori* olarak şimdiye kadar çok fazla şey yaratmış bir antik medeniyet bölgesinde ve bu bölgedeki halklar arasında hiçbir önemli şeyin meydana gelmediğine inanmak çok zordur, ama onun ne demek istediği sanırım açıktır:

> Evvela, siyasî olarak Araplar bu devirde önemsiz bir rol oynamışlar ve dolayısıyla tarihin merkezî temasını kaçırmışlardır

1. Bu makale, esasen "Carreras Arab Lecture" da sunulmak üzere 1969'da hazırlanmış, Essex Üniversitesi'nde okunmuş ve bu üniversitenin izniyle basılmıştır.

Ufuk Kitapları: 4
Tarih dizisi: 1
ISBN 975-94326-7-6
İstanbul 2000

Editör:
Mustafa Armağan

Çevirenler:
**Mustafa Armağan, Ömer Baldık,
Kemal Kahraman, Talip Küçükcan, Ümit Şimşek**

Dizgi-İç düzen:
Çiftçi Kardeşler

Kapak:
Sadık Karamustafa

Baskı & cilt:
Erkam Mat

Ufuk Kitapları, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları'nın bir ürünüdür.

© E. J. Brill Yayınevi ile yapılan anlaşma uyarınca bu kitabın
Türkiye'de yayın hakkı Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'na aittir.
İzinsiz basılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Ufuk Kitapları
Cumhuriyet Cd. No:209 Kat:4 80230 Harbiye, İstanbul
Tel: 0 (212) 232 17 10 Faks: 0 (212) 232 15 88
www.yazarlarvakfi.org.tr
gyv@yazarlarvakfi.org.tr

Hazırlayan
KEMAL H. KARPAT

Osmanlı ve Dünya

Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri

UFUK KİTAPLARI